

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 58

Homo politicus et res publica. Autorytet Jánoša Esterházyego jako przywódcy słowackich Węgrów w latach 1935–1944

ARKADIUSZ ADAMCZYK

<http://orcid.org/0000-0003-0561-0230>
Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego w Kielcach
adark@interia.pl

DOI: 10.35765/HP.2707

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie uwarunkowań relacji przywódca – makrostruktura społeczna, w sytuacji 1) zmian systemu politycznego i okoliczności zewnętrznych oraz 2) ograniczonego wpływu mniejszości na decyzje podejmowane przez większość.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Autor zamierza potwierdzić, względnie zakwestionować hipotezę, według której przyjęcie określonego światopoglądu (w przypadku Jánoša Esterházyego nauki społecznej Kościoła katolickiego) warunkowało sposób uprawiania polityki. W tym celu zamierza wykorzystać metodę instytucjonalno-prawną, elementy metody opisowej, analizę sytuacyjną wraz z elementami analizy systemowej.

PROCES WYWODU: Metoda opisowa, stosowana w większości ujęć biograficznych, nie wyczerpuje zagadnienia wpływu na postawę i decyzyjność przywództwa w warunkach zmieniających się systemów politycznych. W przypadku Esterházyego (urodzonego w monarchii, aktywnego politycznie w warunkach czechosłowackiej demokracji, czechosłowackiego autorytaryzmu oraz słowackiego autorytaryzmu polityka, którego ostatnie lata życia przebiegły w czasach reżimu totalitarnego) polityczne zmiany systemowe pozostają jednym z istotnych uwarunkowań jego oceny.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Analizie poddano trzy istotne aspekty wpływające na postawę hrabiego jako polityka i podejmowane przezeń decyzje dotyczące: 1) pogadzalności służby publicznej z nauką społeczną Kościoła; 2) poszukiwania dobra i sprawiedliwości w relacjach między narodami; 3) trwałości przekonań w warunkach opresji systemu totalitarnego. Dwa pierwsze

Sugerowane cytowanie: Adamczyk, A. (2026). *Homo politicus et res publica. Autorytet Jánoša Esterházyego jako przywódcy słowackich Węgrów w latach 1935–1944. Horyzonty Polityki*, 17(58), 105–122. DOI: 10.35765/HP.2707.

aspekty pozwoliły na sformułowanie ocen hrabiego jako polityka. Ostatni z kolei aspekt stanowi pretekst do rozważań na temat przenikania polityków do sfery symbolicznej.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Przeprowadzona analiza politycznego usytuowania J. Esterházyego wskazuje na konieczność szerszego uwzględnienia ówczesnych uwarunkowań politycznych i zerwanie z prezentyzmem. Wskazuje również na konieczność dokonania odrębnej oceny działań politycznych hrabiego i oddzielenia jej od ocen wpływających na wykrystalizowanie się obrazu „męczennika” i pośmiertne funkcjonowanie postaci jako kodu kulturowego.

SŁOWA KLUCZOWE:

mniejszości narodowe, porządek potrianoński, Czechosłowacja, autorytaryzm, martyrologia

Abstract

HOMO POLITICUS ET RES PUBLICA. THE AUTHORITY OF JÁNOS ESTERHÁZY AS THE LEADER OF SLOVAK HUNGARIANS IN 1935–1944

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to present the determinants of the relationship between the leader and the social macrostructure in a situation of 1) changes in the political system and 2) limited minority influence on the decisions made by the majority.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The author intends to confirm, or alternatively question, the hypothesis that the adoption of a specific worldview (in the case of János Esterházy, the social teaching of the Catholic Church) determined the way politics was conducted. To this end, he intends to utilize the institutional-legal method and elements of the descriptive method.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The descriptive method, used in most biographical accounts, does not exhaustively address the influence on leadership attitudes and decision-making in changing political systems. In Esterházy's case, political systemic changes remain a significant determinant of his assessment.

RESEARCH RESULTS: Three significant aspects influencing the Count's attitude as a politician and his decisions were analyzed: 1) the compatibility of public service with the social teaching of the Church; 2) the search for good in relations between nations; 3) the durability of beliefs under the oppression of a totalitarian system. The first two aspects allowed us to formulate an assessment

of the Count as a politician. The last aspect, in turn, provides a pretext for considering the penetration of politicians into the symbolic sphere.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:
The analysis of J. Esterházy's political positioning indicates the need to conduct a separate assessment of the Count's political actions, separating them from the assessments that influenced the crystallization of the image of the "martyr" and the posthumous functioning of the figure as a cultural code.

KEYWORDS:

national minorities, post-Trian order, Czechoslovakia,
authoritarianism, martyrology

WPROWADZENIE

Wśród polityków Europy Środkowej urastających do rangi osobowych symboli centralnej części Starego Kontynentu wyróżnia się postać hrabiego Jánosa Esterházyego. Wzrost zainteresowania osobą węgierskiego arystokraty należy przypisać w znacznej mierze kontrowersjom wywołanym przez badaczy współcześnie ferujących oceny i wnioski (Adamczyk, 2019; Molnár, 2004, 2012; Podolec, 2017, s. 228–240; Schwarc, 2023). Należy przy tej okazji wskazać na wyzerpanie się formuły klasycznej biografii. Pojawienie się na rynku wydawniczym monografii poświęconych życiu i przedwczesnej śmierci tegoż polityka sprawiło jedynie, iż potencjalny czytelnik szczegółowo został zapoznany z kolejami życia potomka jednego z najznamienitszych rodzin europejskich. Niemniej autorzy tychże publikacji, posługujący się najczęściej wyłącznie warsztatem historyka, w mniejszym stopniu koncentrowali się na uwarunkowaniach politycznych, systemowych czy stopniu skomplikowania procesu decyzyjnego, ograniczając się w zasadzie do prób wpisania postaci w narrację narodową. Ułomność takiego podejścia zaowocowała m.in. wykształceniem dwóch funkcjonujących równoległe obrazów, skutkujących znacznym zmitologizowaniem postaci wyłonieniem się dwóch narracji [„czarnej” (słowackiej) i „białej” (węgierskiej)] (Michela, 2017, s. 233–251). Abstrahując od faktu, na ile wytworzenie takowego dualizmu leżało w intencjach badaczy, stworzenie tychże opisów poskutkowało dołączeniem „sporu o hrabiego” do

obfitego skądinąd katalogu rozbieżności wpływających na relacje słowacko-węgierskie.

Jednym z zamierzeń autorskich pozostaje pokazanie bohatera artykułu przez pryzmat dylematów jednostki czującej odpowiedzialność za los swych rodaków, skazanych decyzjami peacemakerów na funkcjonowanie w obcych narodowościowo strukturach państwowych (Macmillan, 2002, s. 265–277). Zamiarem autora jest potwierdzenie bądź odrzucenie hipotezy, wg której jednym z powodów zaostrenia relacji między słowiańską większością a węgierską mniejszością pozostawało odrębne (niejednokrotnie sprzeczne) rozumienie przez przedstawicieli przeciwstawnych sobie nacji cyceronowskiego pojęcia *res publica*. Spór ten, znajdujący zresztą podbudowę w teoriach dotyczących funkcjonowania niejednorodnych organizmów politycznych i relacji między narodami egzystującymi w obrębie jednej organizacji państwowej, rodzi pytanie o granice wolności mniejszości stawiane jej przez dominującą większość. Drugą hipotezą pozostaje twierdzenie, iż głównym zadaniem Jánosa Esterházyego było uchronienie społeczności węgierskiej w Czechosłowacji (po 1938 r. Słowacji) przed skutkami konfliktu, który zresztą (zgodnie ze sformułowaną przez Carla Schmitta teorią podziału przestrzeni politycznej na sojuszników i wrogów) w pewnych sytuacjach – zwłaszcza w warunkach reżimów niedemokratycznych – przybierał charakter unicestwiającego (Paruch, 2000, s. 63–67). Trzecia hipoteza mówi o tym, iż wobec niemożliwości wypracowania *modus vivendi* na bazie schmittowskiego „tego, co polityczne”, szansą porozumienia Węgrów ze Słowakami było sprowadzenie wzajemnych relacji do zasad opartych na magisterium Kościoła katolickiego. Wydaje się, iż kluczową kwestią pozostawał autorytet hrabiego, pozwalający z jednej strony na skonsolidowanie wokół jego osoby mniejszości węgierskiej, z drugiej zaś – przyjęcia na siebie roli reprezentanta społeczności Madziarów wobec przedstawicieli władz (Czecho)Słowacji o podobnej (katolickiej) orientacji, pozwalającej na znalezienie punktów stycznych przede wszystkim w ocenie szans i zagrożeń. To ostatnie sformułowanie stanowi zresztą podstawę czwartej hipotezy, w myśl której na współczesnym odbiorze tej postaci w zasadniczym sposób ciąży odmienne rozumienie przez Węgrów i Słowaków roli Esterházyego jako *homo politicus*. Oprócz stworzenia naturalnego katalogu rozbieżności wydaje się, iż badacz patrzący z zewnątrz na

tę postać jest w stanie zaproponować drogę do zbliżenia stanowisk, a przynajmniej poddać do rozważenia propozycje ułatwiające wzajemne zrozumienie.

*RES PUBLICA HUNGARIAE VS RES PUBLICA
(CZECHO)SLOVAKIA. HOMO POLITICUS WOBEC
KONSEKWENCJI TRAKTATU W TRIANON*

Niewątpliwie uwikłanie Jánosa Esterházyego oraz uzyskanie przez niego pozycji wiodącej postaci węgierskiego polityka mniejszościowego w państwie czechosłowackim (później, po 1938 roku i układzie monachijskim, w Słowacji) przypadło na połowę czwartej dekady XX wieku. Niemniej, na jego decyzyjność polityczną i polityczne postrzeganie rzeczywistości w zasadniczej części oddziaływały wydarzenia, na które – choćby z racji wieku – nie miał znaczącego wpływu. Głównym elementem warunkującym funkcjonowanie Esterházyego w sferze publicznej pozostawały decyzje mocarstw w kwestii usytuowania Węgier po pierwszej wojnie światowej. Według narzuconego Madziarom traktatu w Trianon przedwojenny fragment cesarsko-królewskiego tworu ograniczony został przestrzennie z 325 do 93 tys. km². O wiele większym jednak problemem pozostawało uszczuplenie ludnościowe. Poza trianońskimi granicami znalazło się bowiem 13 mln obywateli, przede wszystkim zamieszkujących państwa ościenne (Hronský, 2011, s. 179 i nn.; Jach-Chrząszcz, 2020, s. 147 i nn.). W takiej sytuacji znalazła się również rodzina Jánosa, której rodzinne gniazdo – miejscowość Nyitraúljak (sł. Veľké Zálužie) i okolice – znalazło się w granicach Czechosłowacji.

W kształtującej się postawie przyszłego polityka widać wyraźnie wpływ nastrojów dominujących wśród ludności węgierskiej, zwłaszcza tej zamieszkującej tereny poza państwem węgierskim, w trzeciej dekadzie XX wieku. Na polityczne postrzeganie rzeczywistości wpłynęło wszechobecne poczucie krzywdy, artykułowane na kilku poziomach. Najważniejszym oczywiście pozostawał polityczny poziom relacji międzynarodowych. Uznanie Węgrów winnymi wywołania Wielkiej Wojny miało być główną przyczyną ich okrojenia. Jednakże w oczach Madziarów, porównujących własny status choćby ze znajdującymi się w bardzo podobnej sytuacji

Niemcami, Węgrzy mieli utracić niewspółmiernie więcej zarówno pod względem terytorialnym, ludnościowym, jak i położenia międzynarodowego. Kolejnym pozostawał poziom usytuowania ich jako mniejszości w kraju gospodarza. Węgrzy z narodu dominującego stawali się strukturą zmuszoną do podporządkowania się uwarunkowaniom stworzonym w nowych organizmach państwowych przez nowych suwerenów. Ci z kolei, mając w pamięci własny stopień podległości sprzed roku 1914, bynajmniej nie byli skłonni kreować rozwiązań wychodzących naprzeciw węgierskim oczekiwaniom. Mało tego, już w pierwszych latach funkcjonowania zaczęli wdrażać mechanizmy ograniczające Madziarów pod względem społecznym, kulturowym, a przede wszystkim ekonomicznym. Trzecim wreszcie poziomem pozostawały rozczarowujące relacje z macierzą. Węgrzy zamieszkujący terytoria, które po Trianon odpadły od państwa węgierskiego, orientowali się w znacznej mierze na pomoc Budapesztu. Z trudem przychodziło im przyjęcie do wiadomości, iż w warunkach przegranej wojny wielka modernizacja (której symbolem pozostawał m.in. burzliwy rozwój stolicy Węgier) stanowiła obciążenie. Węgry przed 1918 rokiem bazowały na koncepcji, w myśl której nowo stworzone trzy wysokorozwinięte centra przemysłowe (Budapeszt, Koszyce i Kluż-Napoka) nie tylko zaspokajałyby potrzeby rolniczych (w większości) peryferii, ale generowałyby zasadniczą część dochodów budżetowych Królestwa. W sytuacji, w której dwa z trzech (Koszyce i Kluż-Napoka) centrów zaczęły *de facto* pracować na rzecz państw – beneficjentów nowego porządku – możliwości ekonomicznego (a w ślad za tym politycznego) wsparcia mniejszości pozostawały mocno ograniczone (Adamczyk, 2023, s. 193–213).

W sytuacji wytworzonej traktatem z Trianon rodzina Jánosa Esterházyego, jak zresztą wielu Węgrów wówczas, stanęła przed dylematem sprowadzającym się do wyboru pozostania na ziemiach przyłączonych do Czechosłowacji, względnie opuszczenia ich i przeniesienia się do Budapesztu. Esterházy zdecydowali się na to pierwsze rozwiązanie, na co zapewne wpłynęło kilka powodów. Do najważniejszych należało przeświadczenie o nietrwałości świeżo ukształtowanego systemu międzynarodowego. Węgry i Węgrzy zdecydowanie sytuowali się po stronie państw-rewizjonistów i choć sami zbyt słabi, to jednak mniej lub bardziej otwarcie artykułowali dążenia zgodne z linią polityczną Republiki Weimarskiej. W latach

dwudziestych, dopóki Niemcy wyraźnie nie weszły na drogę implementacji doktryny narodowosocjalistycznej, postawa taka nie wywoływała nawet specjalnych dylematów moralnych. W przypadku rodziny Esterházych ważną rolę odgrywała kwestia zachowania dóbr pozostających we władaniu rodziny niemalże od XI stulecia. Był to ważki argument, przesądzający o sprzedaży posiadłości rodzinnych, usytuowanych na terenie historycznych Węgier i przeznaczenia zdobytych w ten sposób środków na zachowanie stanu posiadania „rodzinnego gniazda”. Ta operacja finansowa w przypadku Esterházych wywołała jeszcze jeden skutek. János, jako głowa rodu, stał się w ten sposób jednym z największych posiadaczy ziemskich i najbardziej majątnych ludzi w Czechosłowacji. Fakt ten miał swoje konsekwencje w latach późniejszych. Będąc w przyszłości osobą publiczną, mógł pozwolić sobie na niezależność zarówno wobec polityków węgierskich, roszczących sobie pretensje do traktowania mniejszości jako instrumentu w realizacji własnych założeń politycznych, jak i wobec czechosłowackich „gospodarzy”, używających argumentów finansowych jako elementu politycznej lojalizacji. Umiejętne używanie zasobów finansowych w procesie wspierania własnych rodaków (subwencje dla organizacji, stypendia, zasiłki, utrzymywanie węgierskojęzycznych wydawnictw) służyło również budowaniu wizerunku samego Esterházyego.

Skomplikowana sytuacja, w jakiej znaleźli się Węgrzy, stanowi podstawę jednej z zasadniczych rozbieżności występujących w ocenie postawy Esterházyego jako polityka. Podczas gdy Węgrzy prześcigali (i wciąż prześcigają) się w wychwalaniu zaangażowania hrabiego na rzecz działań budujących cynceronowską *res publicę*, historiografia czechosłowacka i słowacka konsekwentnie budują wizerunek polityka burzącego podstawy funkcjonowania wspólnoty. Wydaje się, iż zasadniczą kwestią pozostaje w tym względzie zdefiniowanie rozumienia owej *res publici*, gdyż w tym niewątpliwie należy upatrywać tak daleko idących różnic w postrzeganiu tejże postaci. Czesi i Słowacy utożsamiają bowiem *res publicę* z państwem czechosłowackim, wychodząc z założenia, iż wystarczającą podstawę do takiego spojrzenia stwarza status obywatela państwa czechosłowackiego. Konsekwentnie wskazują na fakt, iż państwo miało prawo wymagać od obywatela nie tylko bezwzględnej lojalności, ale też zaangażowania w proces zabezpieczenia jego interesów

w długotrwałej perspektywie. Zwłaszcza „wyznawcy” masarykowskiej idei czechosłowakizmu lansują tezę wręcz sprawczości hrabiego w następującym w 1938 roku demontażu państwa czechosłowackiego (Kiliás, 1998). Choć wydaje się to znaczącym nadużyciem, jest ona do dziś obowiązująca w słowackiej historiografii. Z kolei z wypowiedzi samego Jánoša Esterházyego wyłania się zupełnie inne postrzeżenie wspólnoty politycznej. Hrabia wyraźnie postrzega swoją służebną rolę w stosunku do zbiorowości określonej przez autoidentyfikację narodową, nie zaś prawnoprawną o określonych ramach terytorialnych. Suwerenem, któremu był winien podporządkowanie i wierność, nie mógł być zatem naród czechosłowacki (o ile w tym wypadku w ogóle można mówić o procesie budowania narodu) ani też państwo czechosłowackie budowane (zdaniem Węgrów) *ad hoc* na wątych podstawach porozumienia z Pittsburgha z 31 maja 1918 r. Od początku do końca suwerenem dla Esterházyego pozostawał historyczny naród węgierski, ograniczony wprowadzie do wspólnoty Madziarów zamieszkujących Czechosłowację, niemniej zdolny wykazać niemal tysiącletnią obecność na ziemiach, które po 1920 r. weszły w skład państwa Masaryka i Beneša. To interesy tejże wspólnoty były reprezentowane przezeń i jako przewodniczącego Partii Chrześcijańsko-Społecznej, i jako wiceprzewodniczącego (po 1939 r. przewodniczącego) Zjednoczonej Partii Węgierskiej. To właśnie ta wspólnota zadecydowała o powierzeniu mu w 1935 roku funkcji swego reprezentanta. Odmienność postrzegania res publiki przez przedstawicieli obu makrostruktur siłą rzeczy musiała wywoływać (i wywoływała) konflikt, tym bardziej iż postrzeżenie przez Węgrów wzajemnych relacji przez pryzmat krzywd narodowych, polityczno-prawnej dyskryminacji i nietrwałości międzynarodowego ładu nie sprzyjało łagodzeniu zdrażeń. Esterházy, wkraczając do polityki w 1932 r. i wchodząc w rolę przywódcy węgierskiej mniejszości, wpisywał się niejako automatycznie w spór posiadający swoją ugruntowaną etiologię, strukturę i brak racjonalnych podstaw do jego rozwiązania.

RES PUBLICA CZECHO(SLOVAKIA) JAKO
PRZESTRZEŃ KONFLIKTU. JÁNOS ESTERHÁZY
I MNIEJSZOŚĆ WĘGIERSKA WOBEC POLITYKI
WŁADZ CZECHO(SŁOWACJI)

Sprowadzenie relacji Madziarów z Czechami i Słowakami wyłącznie do relacji wewnętrznych znacznie spłycałoby kontekst funkcjonowania politycznej reprezentacji mniejszości i jej lidera. Można nawet pokusić się o tezę, iż na wzajemne stosunki bardziej rzutowały czynniki zewnętrzne aniżeli uwarunkowania i relacje panujące wewnątrz państwa Masaryka i Beneša. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, iż po 1918 roku narodom Europy Środkowej przyszło funkcjonować w bardzo mocno niestabilnym systemie międzynarodowym, co z kolei wpływało na procesy polityczne w państwach budujących nowoczesne podwaliny swej państwowości. Procesom państwotwórczym nie sprzyjało traktowanie przestrzeni środkoeuropejskiej przez największe potęgi Starego Kontynentu jako potencjalnej strefy wpływu (Francja), narzędzia rywalizacji z innymi mocarstwami (Wielka Brytania) czy wreszcie pola ekspansji (Niemcy, ZSRR). Stabilizacji politycznej Czechosłowacji nie służyło również polityczno-prawne usytuowanie mniejszości (Niemców, Węgrów, Rusinów) szukających na zewnątrz instrumentów poparcia swych aspiracji. W kontekście Madziarów istotne było także funkcjonowanie Czechów i Słowaków w antywęgierskim sojuszu polityczno-militarnym, jakim niewątpliwie pozostawała tzw. Mała Ententa. Jeśli do tego wszystkiego dodać jeszcze próby wykorzystania mniejszości dla realizacji celów politycznych Budapesztu, wyłania się obraz struktury społecznej skazywanej przez otoczenie na polityczną izolację, predystynowaną raczej do odegrania roli przedmiotu aniżeli podmiotu w polityce państwa czechosłowackiego.

Obraz ten przynajmniej w pewnym stopniu został odmieniony przez Jánosa Esterházyego. Przede wszystkim na scenie politycznej pojawił się aktor dysponujący (z racji posiadanego majątku) większym stopniem niezależności wobec otoczenia zewnętrznego i niepodatny na wpływy oparte na mechanizmach korupcyjnych. Mało tego, świadomy swego rodowego dziedzictwa w większym stopniu niż inni mniejszościowi politycy węgierscy kierował się poczuciem

misji i skłonny był z osobistych funduszy pokrywać koszty działań politycznych (Szent-Ivany, 1989, s. 27–29). Konsekwencją postawy przewodniczącego był spadek zależności jego partii od funduszy płynących z Węgier. Tym samym słowaccy Madziarzy zyskiwali większą swobodę i luksus oparcia się presji Budapesztu w sytuacjach, w których mniejszość zmuszana była do spełniania roli jednego z narzędzi polityki zagranicznej Külügyminisztérium. Arystokratyczne pochodzenie ułatwiało również prowadzenie dyplomacji alternatywnej do czechosłowackiej i węgierskiej, względnie przekazywanie opiniotwórczym kręgom europejskim opinii na temat położeniu Madziarów w państwie czechosłowackim. Świadomi wyjątkowości i charyzmy hrabiego mieli być zresztą liderzy polityki czeskiej. To z Esterházym właśnie Beneš negocjował warunki poparcia Węgrów dla swej prezydentury i to właśnie Esterházyemu została złożona propozycja wejścia do rządu w charakterze ministra bez teki (OSZK, 1938.72).

Esterházy w dość krótkim czasie dokonał diagnozy czechosłowackiej sceny politycznej. Trudno przypuszczać, by polityk węgierski znał teorie Carla Schmitta konstytuujące obraz podziału sceny politycznej między sojuszników i wrogów, niemniej zaskakująco szybko odnalazł się w rzeczywistości opisanej przez niemieckiego teoretyka. W chwili objęcia przez Esterházyego sterów węgierskiej Krajowej Partii Chrześcijańsko-Społecznej (14 XII 1932), położenie reprezentacji węgierskiej jawiło się mocno pesymistycznie. Węgrzy generalnie uznawani byli przez innych uczestników czechosłowackiego systemu politycznego, może z wyjątkiem mniejszości niemieckiej, za ugrupowania wrogie. Sami z kolei (a przynajmniej dotyczy to partii zarządzanej przez Esterházyego) nie byli skłonni do zacieśniania relacji z Niemcami. Esterházy, stojąc na gruncie społecznej nauki Kościoła katolickiego, wielokrotnie dawał wyraz swej osobistej niechęci wobec ugrupowań akceptujących ideologię narodowosocjalistyczną. Osamotnieni Madziarzy, pozostając stosunkowo łatwym obiektem ataków ze strony rządzącej większości, skazani byli na funkcjonowanie w warunkach konfliktu, który w coraz większym stopniu przybierał charakter konfliktu unicestwiającego (Paruch, 2000, s. 63–67). W ocenie Esterházyego jedyną szansą na odwrócenie tegoż trendu było wyzwolenie się z położenia ofiary i próba znalezienia sojusznika w wewnętrznym układzie sił. Z kolei wyznaczonym

celem, który został uznany za możliwy do zrealizowania w ramach prawnych państwa czechosłowackiego, pozostawało uzyskanie jak najdalej posuniętej autonomii.

Mocno subiektywna ocena dokonana przez hrabiego wskazywała na dwóch możliwych sprzymierzeńców. Pierwszym mieli pozostawać ci Niemcy, którzy odżegnywali się od ideologicznych wpływów Berlina. Byli to przeważnie niemieccy katolicy, zamieszkujący głównie Spisz, którym kulturowo bliżej było do Madziarów aniżeli do swych (w większości) protestanckich pobratymców. Pozyskanie części środowisk niemieckich nie było jednak wystarczające dla zmiany politycznego układu sił. Dlatego też z czasem Esterházy doszedł do przekonania, iż należy poszukać prób dojścia do porozumienia ze Słowakami skupionymi wokół ks. Andreja Hlinki (Letz, 2006, s. 27 i nn.).

Oczywiście znalezienie podstaw porozumienia ze Słowakami stanowiło nie lada wyzwanie. Najprawdopodobniej największą trudność stanowiło przełamanie kontekstu historycznego (Felak, 1994, s. 191 i nn.). Również z pragmatycznego punktu widzenia pamięć o przedwojennym usytuowaniu Słowaków jako narodowości podporządkowanej Węgrom i przejście (po utworzeniu Czechosłowacji) na pozycję narodu współdominującego nie stwarzało platformy do porozumienia. Esterházy musiał zdawać sobie z tego sprawę, formułując w długiej perspektywie wizję porozumienia na dwóch polach: ideowym i pragmatycznym. Pole ideowe oparte zostało na jednoznacznie katolickiej orientacji, przyjętej zarówno przez Węgrów, jak i polityków Slovenskej *ludovej* strany (Suppman, 2005, s. 187 i nn.). Z kolei pole pragmatyczne opierało się na próbie zaszczepienia Słowakom poczucia pokrzywdzenia przez... Czechów. W przestrzeni publicznej Esterházy konsekwentnie zaczął lansować pogląd o zdominowaniu państwa przez polityków czeskich oraz o sprzeniewierzeniu się przez nich porozumieniu z Pittsburgha z wyraźną szkodą dla usytuowania Słowaków (Felak, 1994, s. 41). Według tezy Esterházyego zarówno Słowacy, jak i inne narody zamieszkujące Czechosłowację zasługiwać miały na szerszy zakres wolności i autonomii, a Węgrzy mieli być otwarci na wspieranie Słowaków w poszerzaniu ich zakresu swobód. Osiągnięcie tego stanu miało przyczynić się do zniwelowania historycznych sporów i znalezienia formuły opartej na odnalezieniu dobra i sprawiedliwości w relacjach między

narodami. Dodatkowym czynnikiem łączącym oba pola była skłonność Czechów do ulegania panslawistycznym złudzeniom (Kohn, 1960, s. 326; Orzoff, 2009, s. 110). Zarówno Węgrzy, jak i Słowacy pozostawali wstrzemięźliwi zwłaszcza wobec lansowanego przez Beneša zbliżenia z komunistyczną Rosją. W przeciwieństwie Czechów próby porozumienia z ZSRR postrzegali bardziej w kategoriach zagrożenia, przede wszystkim w wymiarze cywilizacyjnym i światopoglądowym. Tym samym wierność zasadom opartym na magisterium Kościoła katolickiego sprzyjać miała utrwalaniu wzajemnych więzi. W drugiej połowie lat trzydziestych Esterhazy dawał wyraz przekonaniu, iż politycy reprezentujący postawy zgodne z nauką społeczną Stolicy Apostolskiej są szczególnie predestynowani do budowania „państwa Bożego na ziemi” (Adamczyk, 2019, s. 46). Tym samym hrabia starał się narzucić pogląd, iż tylko kierowanie się zasadami katechizmu stwarzało warunki do pogadzalności służby publicznej z wartościami zapisanymi w magisterium Kościoła, jak również mogło mieć decydujący wpływ na relacje między makrostrukturami zamieszkującymi Czechosłowację.

Odwołanie się do zasad prawa „Bożego i ludzkiego” pozostawało wizytówką Esterházycy w trakcie sprawowania mandatu parlamentarzysty. Jak bardzo niewygodne dla czesko-słowackich elit pozostawało odwoływanie się do narzuconych krajom Europy Środkowej zasad zapisanych w małym traktacie wersalskim świadczyły ówczesne reakcje deputowanych, wspierających zaplecze polityczne Eduarda Beneša. W dzisiejszej debacie stanowią one zresztą argument na rzecz tezy o systematycznej kontestacji Czechosłowacji, będący jednym z elementów „czarnej legendy” Esterházycy. Łatwiejsze było bowiem (i jest) sprowadzanie dyskusji do tezy o hołdowaniu węgierskiemu rewizjonizmowi niż podjęcie dyskusji nad położeniem mniejszości (nie tylko węgierskiej) w państwie Masaryka i Beneša (Wojatsek, 1981). Otwarte pozostaje jednak pytanie, czy hrabia – jako przedstawiciel i przywódca mniejszości węgierskiej – mógł pozwolić sobie m.in. na brak reakcji wobec działań państwowej komisji likwidacyjnej i operacji przejmowania węgierskich dóbr ziemskich położonych na terytorium Słowacji czy wobec napływu osadników czeskich na tereny uznawane za tradycyjne siedliska ludności nie tylko węgierskiej, ale również żydowskiej i ruskiej, czy wreszcie wobec polityki oświatowej i kulturalnej odmawiającej Węgom praw

do posiadania instytucji kultury i szkół (SSNZRC, 8, 15, 48)? Czy mógł zignorować głosy swych wyborców domagających się prawa posługiwania się językiem ojczystym w sądach, administracji publicznej, na pocztach, kolei oraz w szkolnictwie? A że w swych wypowiedziach pozostawał dosadny i wyrazisty, to z jednej strony wygłaszane oświadczenia budowały jego wizerunek nieustępliwego przywódcy walczącego o prawa swych rodaków, z drugiej jednak przysparzały mu wrogów. Sytuacja ta była szczególnie widoczna po konsolidacji węgierskich sił politycznych (których to Esterházy pozostawał głównym architektem) i powstaniu Zjednoczonej Partii Węgierskiej. Pojawiać się zaczęły wówczas oskarżenia, iż Esterházy miał pozostawać narzędziem realizacji polityki Budapesztu, co zresztą nie znajduje swego potwierdzenia w dostępnych źródłach. Ambasador Węgier w Pradze, János Wettstein, wielokrotnie miał skarżyć się, iż Esterházy podejmuje różnorakie działania, nie konsultując tego ówczasnie z żadnym dyplomatą węgierskim (MOL, 1935-7-872).

Niemniej jednostronny wizerunek hrabiego jako kontestatora polityki czesko-słowackiej byłby obrazem mocno uproszczonym. Znane są przypadki, gdy – ulegając autorytetowi hrabiego – politycy węgierscy manifestowali swą lojalność wobec państwa. Tak było m.in. w przypadku udzielenia poparcia Benešowi, gdy ów kandydował na prezydenta Republiki (MOL, 1935-7-872). Tak było również, kiedy w trakcie dyskusji na prezydium Zjednoczonej Partii Węgierskiej 29 sierpnia 1936 r. Esterházy zaakcentował fakt pełnej aprobaty Węgrów dla czechosłowackiej konstytucji. Jak sam wskazał, ustawa zasadnicza Pierwszej Republiki nie zawierała treści wpływających na położenie jakiegokolwiek narodowości, dopiero obudowanie jej aktami wykonawczymi wpłynąć miało na status węgierskiej mniejszości (Adamczyk, 2019, s. 68). Niemniej wydaje się, iż można wskazać chwilę, w której Esterházy uświadomił sobie, że międzywojenna Czechosłowacja zmierza ku ślepemu zaułkowi, a on sam zmuszony będzie do skupienia się na zabezpieczeniu interesów ludności węgierskiej. Momentem tym było spotkanie z Benešem 11 września 1936 r. w Topoľčiankach. W jego trakcie (a wizyta u prezydenta miała miejsce wkrótce po remilitaryzacji Nadrenii) hrabia miał usłyszeć, iż Beneš nie dostrzega zagrożenia wojennego i nie przewiduje drastycznych zmian w polityce europejskiej w najbliższej przyszłości (Molnár, 2004, s. 50–58). Paradoksalnie moment ten – jak

się wydaje – zdecydował również o politycznym zwrocie w kierunku bliskich światopoglądowo Słowaków. W swych działaniach obliczonych na zdobycie sojuszników dla autonomizacji polityki czechosłowackiej i poszerzenia praw mniejszości nie był w stanie przebić oferty niepodległości, którą w 1938 r. sformułowali Niemcy.

Wydawać się mogło, iż szansa na ułożenie wzajemnych relacji ze słowiańską większością zaistniała wraz z powstaniem struktury państwowej opartej na ideologii stworzonej przez katolickiego księdza, również rządzonej przez duchownego, w państwie, w którym do katolicyzmu przyznawała się większość członków gabinetu (Kamenec, 2001; Ward, 2013). Współcześnie wątek ten nie jest szczególnie podnoszony w historiografii słowackiej. Dominuje teza, iż Esterházy, kierując się interesem swych rodaków, nie wahał się przed działaniem na szkodę państwa słowackiego (Schwarc, 2023), mimo iż źródła dostarczają dowodów na dążenie hrabiego do porozumienia ze Słowakami na bazie nauki społecznej Kościoła (Esterházy, 2000). Z dzisiejszej perspektywy ówczesne starania dojścia do konsensusu należy ocenić jako z góry skazane na niepowodzenie. Madziarzy, używając odwołań do teorii Carla Schmitta, zostali przez Słowaków jednoznacznie sklasyfikowani jako wrogowie w wewnętrznym układzie sił (Meier, 2011). Uznanie Węgrów za pełnoprawnych uczestników życia publicznego było sprzeczne z postrzeganiem narodowego interesu (Frič, 1993, s. 71 i nn). Z braku możliwości porozumienia na bazie wspólnie wyznawanych wartości Esterházy zdał sobie sprawę wraz z ujawnieniem postępującej zależności wobec Rzeszy. Symbolem tego pozostaje najsłynniejsza sentencja wypowiedziana w trakcie jego działalności politycznej: „naszym znakiem jest krzyż... (nie swastyka)”, uznawana przez biografów hrabiego za główne polityczne motto jego ówczesnych działań (Adamczyk, Cebula, & Molnár, 2020). Wydaje się jednak, iż jeszcze bardziej symboliczny pozostawał jego sprzeciw podczas głosowań nad reperkusjami wobec Żydów w maju 1942 r. Jak sam zadeklarował wówczas: „Od najmłodszych lat miałem postawę antyżydowską i takim też pozostanę, co jednak nie oznacza tego, że w głosowaniu poprę ustawę, która depcze wszelkie prawa Boskie i ludzkie” (MOL, 84/pol.-1942).

PODSUMOWANIE (PRAWA BOSKIE VS. PRAWA LUDZKIE)

Jak już wspomniano, János Esterházy należał do tych polityków, którzy bardzo poważnie traktowali nauczanie Kościoła w obszarze odpowiedzialności przywódcy za dobro struktury społecznej i politycznej. Przykładów takiego podejścia w jego karierze politycznej można pokazać wiele. W czasach czechosłowackich okazji do manifestacji przekonań dostarczały debaty w sprawie polityki zagranicznej Beneša i jego prosowieckich inklinacji (Esterházy, 2000, s. 96). W czasach słowackich hrabia dostrzegał przede wszystkim organiczną sprzeczność między nauczaniem Kościoła a założeniami nazizmu (Felak, 2009, s. 89.).

Nadanie przez Esterházyego prymatu prawom boskim nad ludzkimi po 1945 r. było naturalną konsekwencją postawy zajętej jeszcze w okresie międzywojennym. Za sprzeciw wobec „bezbożnego komunizmu” przyszło mu ostatecznie zapłacić najwyższą cenę. Jeśli w początkach okupacji sowieckiej łudził się, iż dane mu będzie jeszcze odgrywać jakąkolwiek rolę jako przedstawiciel słowackich Węgrów, złudzeń tych szybko pozbawili go władarze nowej Czechosłowacji. Aresztowanie przez NKWD, katorgia, a równolegle wyrok śmierci wydany przez słowacki Trybunał Ludowy i dożywotni pobyt w więzieniach o zaostrzonym rygorze i ostatecznie męczeńska śmierć stanowiły cenę, jaką przyszło zapłacić Esterházyemu za bezgraniczne oddanie ideom wspólnoty św. Stefana i *res publica hungariae* (Mycielska z Esterházych, 2010, s. 57 i nn.). Z kolei represyjność systemu i pośmiertne szykany dotyczące osoby hrabiego (odmowa pochówku, zbezczeszczenie prochów) spowodowały utrwalenie tejże postaci w polityce pamięci. Podobnie jak w okresie działalności publicznej, tak po śmierci hrabia jest postrzegany afirmatywnie bądź wrogo. *Tertium non datur*. Jednak współczesna liczba upamiętnień i bieżąca dyskusja wskazują, że afirmacja tejże postaci, względnie okazywana jej (nawet pośmiertnie) wrogość sprawiają, iż coraz bardziej prowadzi się ją do przekształcenia w kod kulturowy. Decyzja o wszczęciu procesu beatyfikacyjnego Esterházyego może stanowić dodatkowy katalizator tego procesu (Grajewski, 2021).

Niemniej przeprowadzona analiza politycznego usytuowania Esterházyego wyraźnie wskazuje, iż hrabia zmuszony był funkcjonować

w dwóch odrębnych światach, które mogą zostać określone jako *res publica hungariae* i *res publica (czecho)slovakia*. Analiza historyczna wydatnie udowodniła, iż były to przestrzenie niepogadzalne. Lojalne odniesienie się Esterházyego wobec *res publica (czecho)slovakia* być może mogło okazać się wystarczające, o ile pociągnęłoby za sobą odrzucenia *res publica hungariae*. Z kolei świadome przyjęcie funkcji lidera mniejszości węgierskiej powodowało, iż wyrzeczenie się *res publica hungariae* nie mogło zmieścić się w katalogu jego politycznych zachowań. Podobnie jak sprzeniewierzenie się nauce społecznej Kościoła. Zbudowany na tym gruncie polityczny autorytet hrabiego stanowił w latach 1935–1944 dla mniejszości węgierskiej oparcie, zaś wspólnie decyduje o silnym zakorzenieniu w sferze symbolicznej.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczyk, A. (2019). *János Esterházy (1901–1957). Polityk, parlamentarzysta, męczennik*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Adamczyk, A. (2023). Między traumą Trianon a integralnością Korony św. Stefana. Koncepcje i próby odbudowy Wielkich Węgier 1920–1947. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 3, 193–213.
- Adamczyk, A., Cebula, P., & Molnár, I. (2020). *Naszym znakiem jest krzyż... Sługa Boży János Esterházy. Życie i męczeństwo*. Budapeszt: Rákóczi Szövetség.
- Esterházy, J. (2000). *A kisebbségi kérdés*. Budapeszt: ISTER.
- Felak, J.R. (1994). *At the Price of the Republic. Hlinka's Slovak People's Party 1929–1938*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Felak, J.R. (2009). *After Hitler, Before Stalin. Catholics, Communists, and Democrats in Slovakia 1945–1948*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Frič, P. (1993). *The Hungarian Minority in Slovakia*. Bratislava: EDEM.
- Grajewski, A. (2021). Między młotem a kowadłem. *Gość Niedzielny*, 10 (14 III 2021).
- Hronský, M. (2011). *Trianon. Vznik hranic Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. Bratislava: Veda.
- Jach-Chrząszcz, A. (2020). *Motyw Trianon w węgierskiej polityce historycznej po 1989 r.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Artur Jach-Chrząszcz.
- Kamenec, I. (2001). *Tragedia polityka, księdza i człowieka (Jozef Tiso 1887–1947)*. Warszawa: Neriton.
- Kilias, J. (1998). *Naród a idea narodowa. Nacjonalizm T. G. Masaryka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Kohn, H. (1960). *Pan-Slavism. Its History and Ideology*. Notre Dame: Notre Dame University Press.
- Letz, R. (2006). Hlinkova slovenská ľudová strana (Pokus o syntetický pohľad). W R. Letz, P. Mulík, A. Bartlová (Red.), *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945* (s. 131–148). Martin: Matica slovenská.
- Macmillan, M. (2002). *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*. London: John Murray Publishers.
- Meier, H. (2011). *The Lesson of Carl Schmitt. Four Chapters on the Distinction between Political Theology and Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Michela, M. (2017). Welcoming the Admiral on a White Horse. The Depictions of the Horthy Regime in Slovak Historical Culture. W *Trans-regional versus National Perspectives on Contemporary Central European History. Studies on the Building of Nation-States and Their Cooperation in the 20th and 21st Century* (s. 117–128). Stuttgart: Ibidem Verlag.
- Molnár, I. (2004). *Zdradzoný bohater. János Esterházy 1901–1957*. Warszawa: Fronda.
- Molnár, I. (2012). *Život a martýrska smrt' Jánosa Esterházyho*. Šamorín: Mery Ratio.
- Mycielska z Esterházych, M. (2010). *Ułaskawiony na śmierć. Rzecz o Jánosu Esterházym*. Warszawa: Więź.
- Orzoff, A. (2009). *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Paruch, W. (2000). Konflikty unicestwiające w piłsudczykowskiej myśli politycznej. W A. Wojtas, & M. Strzelecki (Red.), *Oblicza i koncepcje rozwiązywania konfliktów w polskiej myśli politycznej XX w.* (s. 63–71). Bydgoszcz: Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego.
- Podolec, O. (2017). *Prvý Slovenský Parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava: Ústav pamäti národa.
- Szwarc, M. (2023). *János Esterházy a jeho miesto v moderných slovenských dejinách*. Bratislava: Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky.
- Suppmann, A. (2005). *Catholic People's Parties in East Central Europe. The Bohemian Lands and Slovakia*. W W. Kaiser, & H. Wahnout (Red.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945*. T. 1 (s. 217–234). New York: Routledge.
- Szent-Ivány, G. (1989). *Count Janos Esterhazy. Life and works of the great son of the Hungarian highland*. Budapest: Danubian Press.
- Ward, J.M. (2013). *Priest Politician Collaborator. Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Wojatsek, C. (1981). *From Trianon to the first Vienna Arbitral Award. The Hungarian minority in the First Czechoslovak Republic 1918–1938*. Montreal: Institute for Comparative Civilizations.